

Tomasz Śleboda

**Centralny Instytut Wychowania Fizycznego
w Warszawie
Architektura największego założenia sportowego
międzywojennej Polski**

Budownictwo sportowe, zupełnie niemal nowe u nas, rozwija się w tempie imponującym, Arch. E. Norwerth w jednym natchnionym wysiłku potrafił nadać współczesny wyraz plastyczny największej w kraju uczelni wychowania fizycznego, Centralnemu Instytutowi Wychowania Fizycznego na Bielanach. Dzieło to, pełne finezyjnej kultury architektonicznej i odwagi konstruktorskiej – słynne już dzisiaj na świat cały – staje się wytyczną dla dalszych rozwiązań budownictwa sportowego.

Stanisław Woźnicki, *Architektura wojskowa. Z powodu wystawy piętnastolecia budownictwa wojskowego*, *Architektura i Budownictwo* 1933, nr 10, s. 294

W czerwcu 1998 roku minęła 70. rocznica wmurowania pierwszej cegły pod budowę Centralnego Instytutu Wychowania Fizycznego – szkolno-sportowego założenia, które już w trakcie realizacji wzbudzało niekłamany podziw. Chwalono jego niespotykany rozmach, funkcjonalizm i wspaniałe położenie w Lasku Bielańskim. Dzieło wybitnego architekta Edgara Norwertha jest jednym z najbardziej interesujących przykładów polskiej architektury dwudziestolecia międzywojennego. Przykładem wyjątkowym i w swoim rodzaju niespotykanym, świadczącym o szerokim otwarciu się polskiej architektury końca lat dwudziestych XX wieku na architekturę europejską.

Siedemdziesiąt lat istnienia CIWF/AWF było również jubileuszem najstarszej polskiej wyższej uczelni sportowej. Uczelni, której mury opuściła elita przedwojennego sportu z Januszem Kusocińskim czy Eugeniuszem Lokajskim na czele. Powstanie uczelni to wynik dalekowzrocznej polityki młodego pań-

stwa, które w zdrowym i wysportowanym społeczeństwie widziało biologiczne odrodzenie narodu i tym samym siłę kraju.

W pierwszych latach niepodległości w kraju działały już instytucje, których celem było kształcenie zarówno cywilnych, jak i wojskowych instruktorów wychowania fizycznego. Największa była istniejąca od roku 1921 Wojskowa Szkoła Gimnastyki i Sportów (do 1922 roku Główna Szkoła Wojskowa Gimnastyki i Sportów)¹. Jej zadaniem było kształcenie instruktorów wychowania fizycznego wyłącznie dla potrzeb armii.

Również w Poznaniu od roku 1919 działało na tamtejszym Uniwersytecie Studium Wychowania Fizycznego, początkowo przy Wydziale Filozoficznym, a potem Lekarskim². W Warszawie w 1924 roku założony został Państwowy Instytut Wychowania Fizycznego z siedzibą w Ogrodzie Saskim³. Na jego czele stał niezwykle zasłużony dla krzewienia sportu dr Władysław Świętopełk-Zawadzki. Podobny Instytut został utworzony w 1928 roku na Uniwersytecie Jagiellońskim⁴. Ponadto już od roku 1919 z inicjatywy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, a także Ministerstwa Spraw Wojskowych organizowano szereg rocznych kursów wychowania fizycznego w Krakowie, Warszawie, Poznaniu i Lwowie⁵.

* * *

Od początku istnienia niepodległej Polski zdawano sobie sprawę z potrzeby stworzenia zupełnie nowej, centralnej uczelni, której zadaniem byłoby szkolenie instruktorów wychowania fizycznego na wysokim poziomie wychowawczym i intelektualnym. To przeświadczenie legło u podstaw utworzenia Centralnego Instytutu Wychowania Fizycznego w Warszawie.

Historia Instytutu sięga bezpośrednio roku 1927 i ściśle związana jest z osobą marszałka Józefa Piłsudskiego, który zapewnił jej odpowiednie środki finansowe i którego autorytet okazywał się niezwykle pomocny podczas pokonywania wszelkich trudności towarzyszących tak wielkiemu przedsięwzięciu⁶. Na jego wniosek, rozporządzeniem Rady Ministrów w styczniu 1927 powołano Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przystosowania Wojskowego, a nieco później Radę Naukową Wychowania Fizycznego – instytucje odpowie-

¹ A. Pawelek, *Centralna Wojskowa Szkoła Gimnastyki i Sportów w Poznaniu 1921–1929*, Poznań 1929, s. 5.

² E. Piasecki, *Wychowanie fizyczne zagranicą*, Wychowanie Fizyczne, styczeń 1928, z. 1, s. 8.

³ Powołanie Centralnego Instytutu Wychowania Fizycznego, luźne karty, Archiwum Akademii Wychowania Fizycznego, 2.03.1929.

⁴ W. Gniewkowski, I. Okres 1929–1939, Powstanie uczelni, jej cele i zadania, Trzydziestolecie AWF. Księga pamiątkowa 1929–1959, Archiwum AWF, teczka A 27/1, luźne numerowane kartki, s. 2.

⁵ *Ibidem*, s. 1.

⁶ *Ibidem*.

działne za organizację i budowę przyszłej uczelni⁷. Sporządzony plan organizacyjny zakładał połączenie Centralnej Wojskowej Szkoły Gimnastyki i Sportów w Poznaniu z Państwowym Instytutem Wychowania Fizycznego w Warszawie i oparcie regulaminu szkoły na wzorach wojskowo-cywilnych, z wojskowymi komendantami, kursami stanowiącymi analogię do kompanii dowodzonych przez oficerów itp. Kobiety miały stanowić odrębną grupę, z oddzielnym interenatem i salą gimnastyczną.

W styczniu 1928 Sejm RP z przewidzianych pozostałości budżetowych przeznaczył 8 mln złotych na cele inwestycyjne i z sumy tej za sprawą Piłsudskiego przyznano kredyty w wysokości 5 mln złotych bezpośrednio na budowę szkoły. Pieniądze te wraz z zadaniem realizacji inwestycji przekazano Departamentowi Budownictwa Ministerstwa Spraw Wojskowych. Na stanowisko kierownika budowy powołano z dniem 1 lutego pracownika departamentu, inż. Maksymiliana Dudryka (wkrótce do ścisłego kierownictwa oddelegowano również przyszłego głównego projektanta Instytutu, inż. arch. Edgara Norwertha)⁸.

W kilka dni później utworzony został Komitet Budowy, w skład którego weszli: przewodniczący – minister Spraw Wewnętrznych gen. dr Felicjan Sławoj-Składkowski, wiceprzewodniczący – szef Departamentu Zdrowia Ministerstwa Spraw Wojskowych dr Stanisław Rouppert, członkowie – dyrektor Państwowego Urzędu Wychowania Fizycznego i Przystosowania Wojskowego płk Juliusz Urlych, naczelnik Wydziału Wychowania Fizycznego i Higieny Szkolnej Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego płk Władysław Kiliński, szef Departamentu Budownictwa Ministerstwa Spraw Wojskowych inż. Z. Wieliński, przedstawiciel Ministerstwa Robót Publicznych inż. J. Kudelski oraz szef Wydziału Wychowania Fizycznego Państwowego Urzędu Wychowania Fizycznego i Przystosowania Wojskowego ppłk dr T. Krzyski⁹. Do zadań komitetu należało m.in. upraszczanie postępowania administracyjnego, usuwanie przeszkód zaopatrzeniowych itp.

W końcu lutego 1928, gdy realne stały się zapowiedzi kredytów, przystąpiono do wyboru terenów pod przyszłą inwestycję. Ostatecznie w wyniku licznych rekonesansów i objazdów przedmieść Warszawy wybrano niezabudowany teren położony w okolicach Lasku Bielańskiego, oddalony w linii prostej od śródmieścia o ok. 6 km.

* * *

Obszar Lasku Bielańskiego był terenem niezwykle malowniczym i pełnym uroku. W XIX i XX wieku Lasek był miejscem masowych wycieczek świątecznych mieszkańców Warszawy, a po upadku powstania listopadowego również

⁷ Ibidem.

⁸ Ibidem, s. 2.

⁹ A. Pawelek, *Centralny Instytut Wychowania Fizycznego w Warszawie na Bielanach*, Warszawa 1930, s. 8.

miejszem obozów ćwiczebnych wojsk carskich¹⁰. W północnej części Lasku na tzw. Górcie Półkowskiej znajdował się klasztor, należący od roku 1915 do oo. marianów¹¹. W 1918 roku założyli oni męskie gimnazjum filologiczne z internatem, dla którego uzyskali 7,5 ha obszaru Lasku. W momencie przyznania tych terenów Instytutowi decyzja ta została cofnięta¹².

Cały obszar przeznaczony pod budowę obejmował 73 ha¹³. Rozciągał się na górnym tarasie Wisły na wysokości 24 m nad poziomem rzeki i oddalony był od niej o niecały kilometr. Cały teren stosunkowo płasko opadał ku południowemu wschodowi i ku północy. Północną i wschodnią część porastały stare lasy sosnowo-dębowe, pozostały teren skupiska i aleje drzew ogrodowych, a od strony szosy sadzone w rzędy akacje i gdzieś tam rosnące wierzby.

Miejsca przewidziane pod budowę boisk i kortów zostały zniwelowane. Znajdujące się w zarządzie Ministerstwa Robót Publicznych bielańskie nieużytki zostały nieomal siłą zajęte przez wojsko na zasadzie faktów dokonanych. Całość ogrodzono drutem kolczastym i dodatkowo strzeżono. W ten sposób wydzielony został teren w kształcie wydłużonego prostokąta o długości przeszło 1000 m i szerokości ok. 730 m¹⁴.

Wkrótce po 3 marca 1928 rozpoczęto pierwsze rekonesanse wydzielonego obszaru. Uczestniczyli w nich ppłk dr T. Krzyski, arch. E. Norwerth i inż. M. Dudryk¹⁵. Podczas tych wędrówek, jeszcze przed sporządzeniem ostatecznego projektu, Norwerth wybierał określone drzewa i krzewy jako punkty graniczne całego założenia. W ten sposób architekt wybrał samotnie rosnącą, rozłożystą topolę jako centralny element przyszłego dziedzińca gmachu głównego. Część północno-wschodnia ze względu na swe przeznaczenie pod boiska do gier, ćwiczeń i zabaw ruchowych miała pozostać nienaruszona. Długi pas ziemi szerokości 70 m przylegający bezpośrednio do szosy Warszawa–Łomianki miał pozostać niezabudowany i odpowiednio zadrzewiony służyć jako naturalna izolacja dla przyszłej szkoły.

* * *

Wstępną koncepcję architektoniczną Instytutu Edgar Norwerth opracował już w końcu lutego 1928¹⁶. Powstała ona na zlecenie Departamentu Budownictwa MSW, w którym pracował na stanowisku inspektora technicznego i doradcy architektonicznego. Były to prace studyjne, powstałe według wstępnych i orientacyjnych założeń inwestora. Równocześnie w pierwszych dniach marca 1928 ko-

¹⁰ *Bielany*, w: *Encyklopedia Warszawy*, Warszawa 1975, s. 51.

¹¹ *Las Bielański w Warszawie*, pr. zb., Warszawa 1964, s. 317.

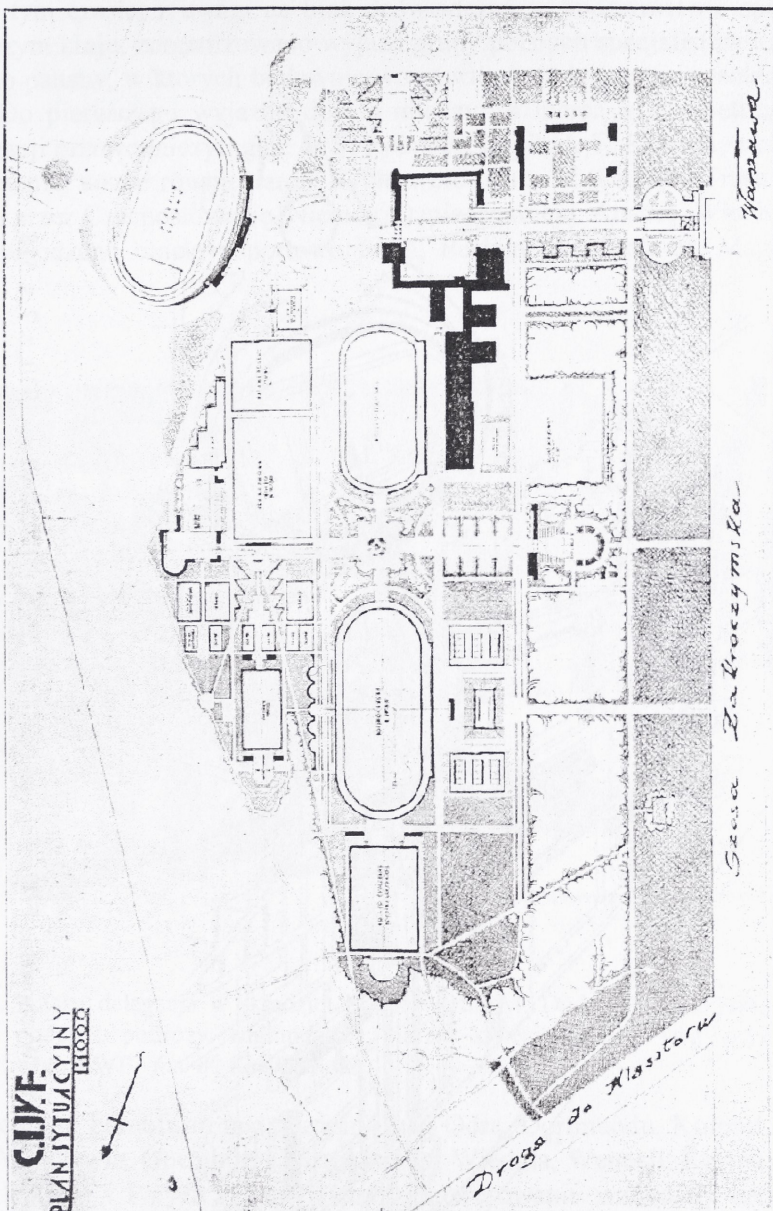
¹² *Ibidem*, s. 317.

¹³ A. Kelus, *C.I.W.F. w Warszawie*, Warszawa 1933, s. 6.

¹⁴ *Księga pamiątkowa*, s. 14.

¹⁵ *Ibidem*.

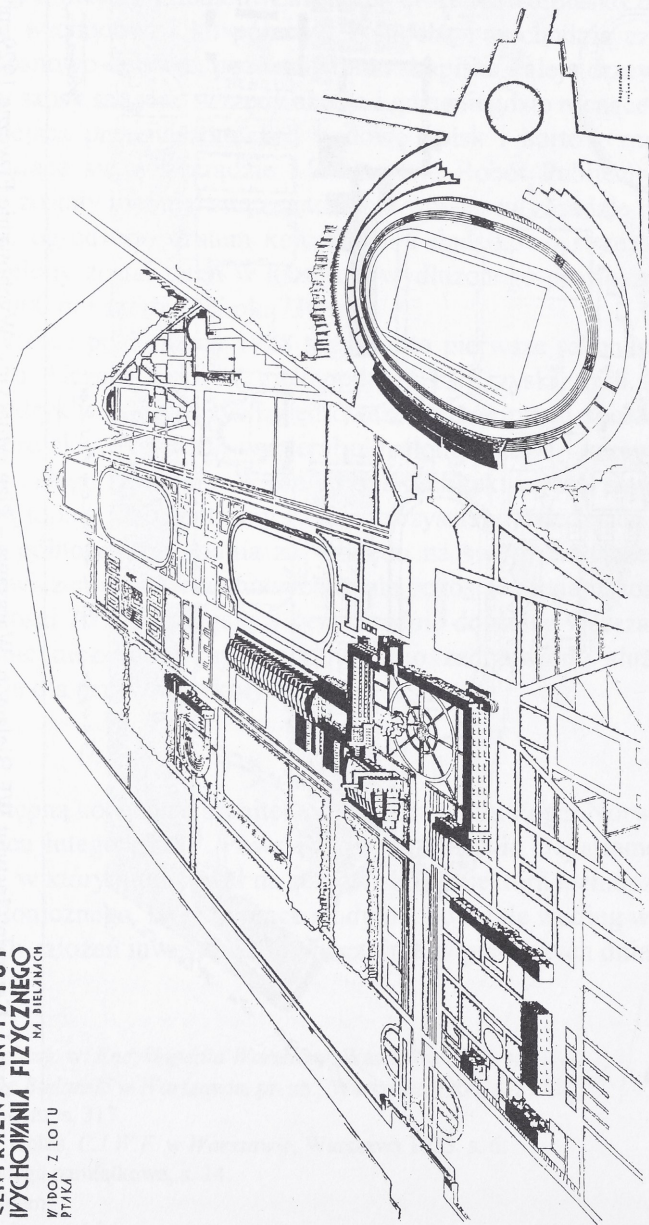
¹⁶ *Ibidem*, s. 16.

Ryc. 1. Centralny Instytut WF Bielany p. Warszawą – Plan sytuacyjny, Wychowanie Fizyczne 1929, nr 1, s. 24

**CENTRALNY INSTYTUT
PSYCHOLOGICZNY
NA BIELANACH**

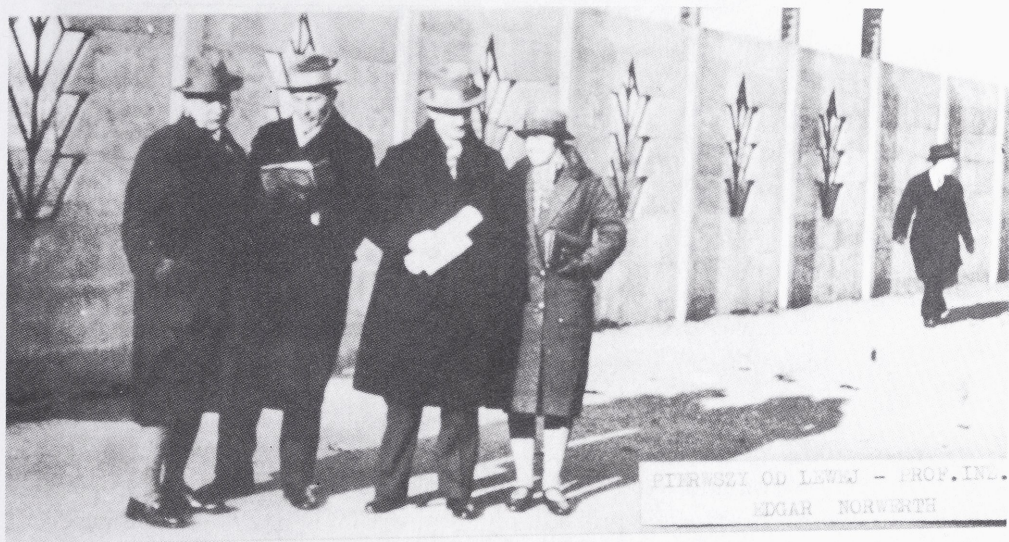
WIDOK Z LOTU
PŁYKA

Ryc. 2. Centralny Instytut Wychowania Fizycznego na Bielanych, Przegląd Budowlany 1930, z. 7, s. 518

mitet budowy ogłosił otwarty konkurs architektoniczny, który dotyczył „...opracowania szkicowego projektu budowy CIWF na Bielanach w Warszawie”¹⁷. Termin składania prac upływał z dniem 1 maja 1928, a na nagrody departament przeznaczył ogółem 50 tys. zł.

W tym czasie, z uwagi na brak doświadczeń w budownictwie sportowym w naszym kraju, zorganizowano wyjazd grupy polskich specjalistów i architektów do państw, w których budownictwo sportowe stało już na wysokim poziomie. Do pierwszego wyjazdu doszło między 14 marca a 2 kwietnia 1928¹⁸. Delegacji przewodniczyli gen. dr S. Rouppert i ppłk dr T. Krzyski, a obok nich brali w niej udział również arch. E. Norwerth i inż. M. Dudryk. Trasa podróży biegła przez Czechosłowację, Niemcy, Danię, Szwecję, Austrię, Włochy i Francję. Zwiedzano obiekty sportowe Pragi, Berlina (dwukrotnie), Magdeburga,

Ryc. 3. Polska delegacja w składzie: E. Norwerth, M. Dudryk, T. Krzyski, Lewicka podczas podróży zagranicznej marzec–kwiecień 1928 (wg oryg. Archiwum AWF, fot. W. Zawistowska)

Monachium, Frankfurtu nad Menem i nad Odrą, Dortmundu, Kolonii, Kopenhagi, Wrocławia, Goeteborgu, Sztokholmu, Wiednia, Wenecji, Rzymu, Mediolanu, Bolonii i Paryża¹⁹. Największe zainteresowanie wzbudziły szczególnie

¹⁷ *Otwarty Konkurs Architektoniczny*, Przegląd Sportowy nr 11, 17 III 1928, s. 2.

¹⁸ Księga pamiątkowa, s. 15.

¹⁹ *Ibidem*.

dwa obiekty: nowo utworzony kompleks Deutsche Hochschule für Leibesübungen w Grünwaldzie pod Berlinem oraz sale gimnastyczne Królewskiego Centralnego Instytutu Gimnastycznego w Sztokholmie²⁰.

Ryc. 4. Inż. Maksymilian Dudryk – kierownik budowy CIWF (wg S. Marciniac, oryg. Archiwum AWF, fot. W. Zawistowska)

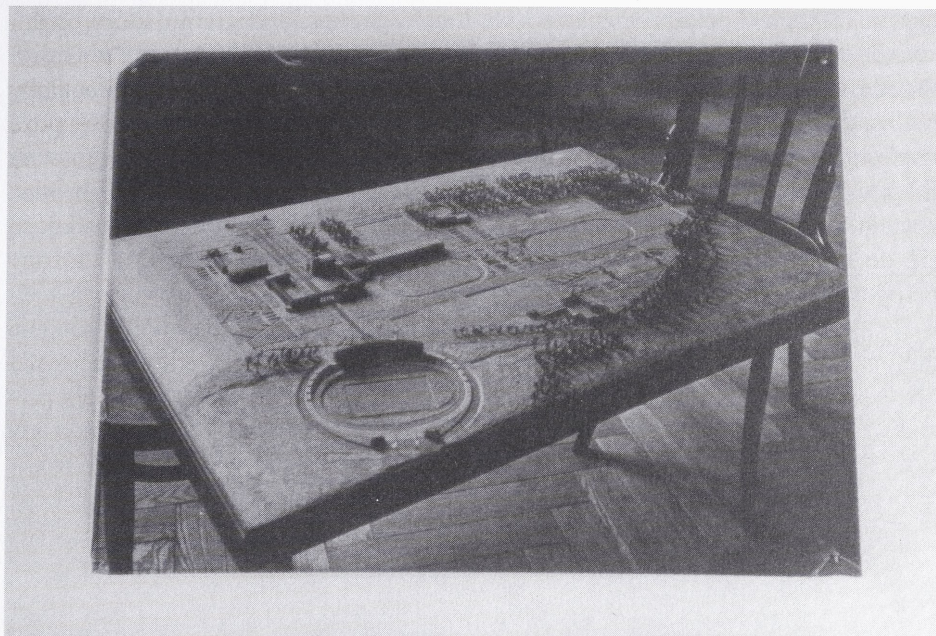
Studia te naocznie pokazały aktualny stan budownictwa oraz urządzeń sportowych w Europie. Dały one ponadto bardzo cenne spostrzeżenia dotyczące m.in. budowy pływalni krytych i odkrytych. Zebrane doświadczenia przydatne okazały się przy opracowaniu projektu pływalni w CIWF oraz odkrytego basenu WKS „Legia” przy ul. Łazienkowskiej w Warszawie. Drugi wyjazd odbył się w dniach od 26 marca do 16 kwietnia 1929 i miał ściśle dydaktyczno-sportowy charakter.

Dnia 15 maja 1928 zostały otwarte nadesłane na konkurs projekty²¹. Ogółem wpłynęło piętnaście prac, z których pięć w połowie czerwca uzyskało nagrody. Pierwsze miejsca zajęły projekty Leszczyńskich oraz Jadwigi Dobrzyńskiej i Zygmunta Łobody²². W ocenie komisji sędziowskiej żadna z wyróżnionych prac nie nadawała się do realizacji. Nie wynikało to z ich niskiego poziomu,

²⁰ Ibidem.

²¹ Ibidem, s. 16.

²² E. Norwerth, *Centralny Instytut Wychowania Fizycznego na Bielanych w Warszawie*, Architektura i Budownictwo 1930, nr 11, s. 405.

Ryc. 5. Makieta CIWF z niezrealizowanymi obiektami sportowymi (1928) proj. E. Norwertha (wg oryg. Archiwum AWF, fot. W. Zawistowska)

Ryc. 6. Uroczystość wmurowania aktu erekcyjnego dnia 2 grudnia 1928 (wg S. Marciniac, oryg. Archiwum AWF, fot. W. Zawistowska)

lecz z faktu, iż konkurs rozpisano według wstępnego programu, który po doświadczeniach zebranych podczas podróży po Europie uległ istotnej redukcji²³. Przede wszystkim nie do przyjęcia były nadmierne koszty, jakie pochłonęłaby realizacja zwycięskiej pracy. W tej sytuacji jury wybrało przedstawiony poza konkursem zlecony przez Departament Budownictwa MSW projekt autorstwa Edgara Norwertha. Praca ta, wykonana już według nowych założeń, uznana została za programowo i finansowo najbardziej realną i tym samym nadającą się do realizacji²⁴. Tak oto projekt nie rywalizujący w konkursie, a złożony jakby na zamówienie już poza nim, stał się nieoczekiwanie jego zwycięzcą.

Natychmiast po tym fakcie komitet budowy polecił architektowi wykonanie dokumentacji architektonicznej. Stworzono dla potrzeb Norwertha pracownię architektoniczną składającą się z 18–24 osób, które współpracowały przy opracowywaniu projektów oraz pracach wykonawczych²⁵. Projekty kreślone były stopniowo, począwszy od budynków mieszkalnych, internatów, gmachu głów-

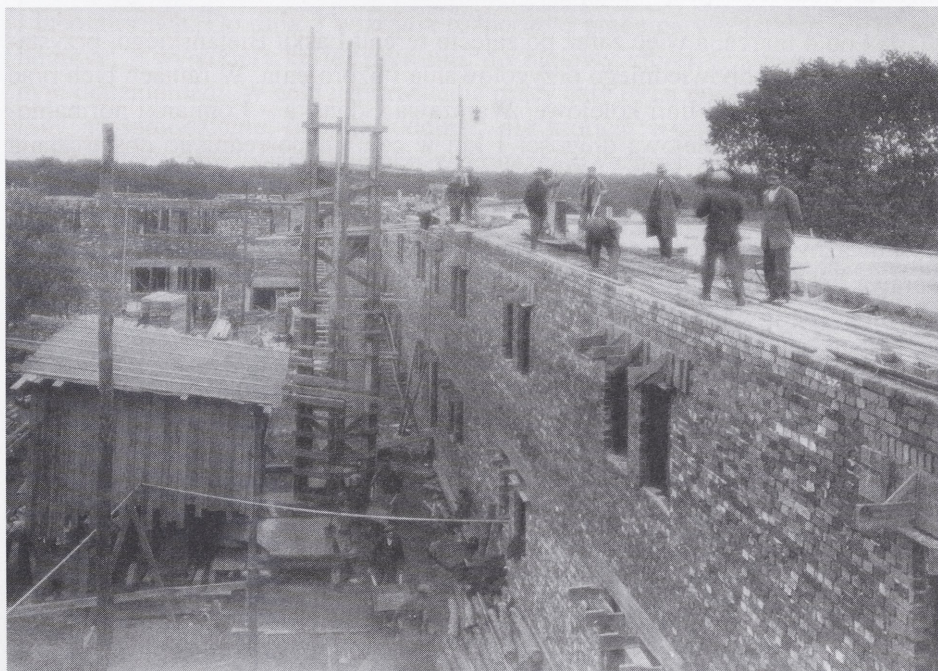
Ryc. 7. Widok skrzydła internatu męskiego Gmachu Głównego CIWF, z prawej budynek mieszkalny kadry nauczycielskiej, stan z października 1928 (wg S. Marciniac, oryg. Archiwum AWF, fot. W. Zawistowska)

²³ Ibidem.

²⁴ Ibidem.

²⁵ Księga pamiątkowa, s. 16.

nego, pływalni, wielkiej hali itp. Do minimum ograniczono wszelkie formalności, w tym również związane z zatwierdzaniem gotowych już projektów: „...każdy projekt w skali 1:100 i rysunki robocze, po wykonaniu w pracowni i uzyskaniu aprobaty Komitetu Budowy, szły wprost z deski rysunkowej na budowę, przy czym powielanie planów odbywało się na budowie we własnym zakresie”²⁶. Wszelkie obliczenia większych konstrukcji z halą ćwiczeń na czele powierzono inż. Stanisławowi Hempłowi²⁷.

Ryc. 8. Wylewanie stropów w budynku internatu męskiego, stan z maja 1929 (wg S. Marciniak, oryg. Archiwum AWF, fot. W. Zawistowska)

Rysunki wnętrz, w tym auli, stołówek, umeblowania pokoi, biur itp. wykonał Norwerth wraz ze studentami Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej. Byli to: J. Ochmańska (projekt drzwi wejściowych, lady oraz stolarki w kasynie męskim i inne), S. Pułjan i S. Gałęzowski (projekt większości wnętrz i mebli), a także: W. Boerner-Przewłocka, L. Czyż, T. Kamiński, R. Kałuba, B. Lewandowski, R. Zakrzewski, W. Zouzal, S. Łukasiewicz²⁸.

Do projektów sal gimnastycznych wykorzystano oryginalne plany pochodzące ze Szwecji. Całkowicie polskim, oryginalnym rozwiązaniem była otwarta, mierząca 136 m długości żelbetowa hala.

²⁶ Ibidem.

²⁷ E. Norwerth, op.cit., s. 425.

²⁸ Ibidem, s. 427

Pełna rozbudowa Instytutu przewidziana była w ramach drugiego etapu prac. Składać się na nią miała budowa w północno-wschodniej części terenu stadionu olimpijskiego, toru wioślarskiego, a wśród innych obiektów – sali dla szermierki i boksu, budynku letniego dla kursów tymczasowych, strzelnicy, odkrytego basenu, ogródka jordanowskiego, placów dla gier ruchowych, skoczni i terenów narciarskich²⁹.

* * *

Już od 4 marca, a więc zaraz po zajęciu terenu Lasku Bielańskiego, przystąpiono do jego odpowiedniego przygotowania i uzbrojenia. W ramach tych prac przeprowadzono od linii kolejowej Warszawa Gdańska – Łomianki normalnotorową bocznicę kolejową długości 1 km w celu bezpośredniego dostarczania na plac budowy wszelkich potrzebnych materiałów. W obrębie samej budowy ułożono ok. 6 km linii wąskotorowej przewożącej wózki i wywrotki³⁰.

Poważnym problemem, z którym borykano się od rozpoczęcia prac, była sprawa terminowych dostaw materiałów. Przystępując do realizacji tak wielkiej inwestycji w pełnym sezonie budowlanym, tj. w czerwcu, musiano szukać

Ryc. 9. Widok propylei od strony zachodniej, stan z maja 1929 (wg oryg. Archiwum AWF, fot. W. Zawistowska)

²⁹ Księga pamiątkowa, s. 17.

³⁰ M. Dudryk, *Budowa C.I.W.F. na Bielanach*, Architektura i Budownictwo 1930, nr 9, s. 430.

dostawców już spoza Warszawy. O determinacji i zarazem przedsiębiorczości budowniczych świadczą rozsiane niemal po całym kraju miejsca, w których się zaopatrywano. Niezwykłym ułatwieniem terminowych dostaw materiałów był fakt, iż transporty, którymi je dostarczano, oznaczone jako wojskowe miały wszędzie pierwszeństwo³¹.

Program budowy Instytutu ustalony został w maju 1928, natomiast położenie pierwszej cegły nastąpiło już 23 czerwca³². Z końcem czerwca rozpoczęto prace przy internacie męskim, natomiast w sierpniu – przy internacie żeńskim i laboratoriach. Do dnia 3 września rozpoczęto prace na wszystkich odcinkach budowy, z wyjątkiem krytej pływalni, do budowy której przystąpiono z pewnym opóźnieniem. W celu usprawnienia pracy cały teren budowy został podzielony na samodzielne, odrębne odcinki, dla których wyznaczono oddzielnych wykonawców. Na wszelkie prace wykończeniowe ogłaszano publiczne przetargi. Przykładem mogą być firmy poznańskie, które wygrały przetarg na dostawę m.in. mebli³³.

Największe natężenie prac przy budowie Instytutu przypadło na październik 1928, kiedy to dziennie pracowało tam ok. 1400 robotników³⁴. Część z nich pochodziła spoza Warszawy i zakwaterowana była na miejscu, w specjalnie dla nich zbudowanych barakach. Harmonogram prac na 1928 rok przewidywał, iż z nastaniem mrozów wszystkie budynki zostaną już zadaszone³⁵. W tym celu podczas miesięcy jesiennych wprowadzono system wieczorny, zwiększający liczbę godzin pracy, który pozwolił na znaczne przyśpieszenie robót.

Była to decyzja nad wyraz trafna, ponieważ zima 1928/1929 roku okazała się wyjątkowo sroga i długa, o czym mogli się również przekonać budowniczowie Powszechnej Wystawy Krajowej w Poznaniu. Mrozy, które przyszyły 10 grudnia 1928, wstrzymały roboty na zewnątrz do połowy marca 1929³⁶. Jeszcze przed falą mrozów, 2 grudnia 1928, nastąpiło uroczyste wmurowanie aktu erekcyjnego CIWF oraz poświęcenie pamiątkowej tablicy obok wejścia głównego³⁷. Wśród zaproszonych gości (ok. 300 osób) obecni byli: wiceminister oświaty Czerwiński, dyr. PUWF i WF Urlych, dyr. Dep. Sztuki Piasecki, Skoczylas, biskup Gall, Norwerth, Dudryk i inni. Termin oddania całego kompleksu przewidziano początkowo na rok 1929³⁸. Cięcia budżetowe i sroga zima pokrzyżowały te zamierzenia i choć szkoła zainaugurowała swoją działalność

³¹ Księga pamiątkowa, s. 8.

³² M. Dudryk, op.cit., s. 430.

³³ Księga pamiątkowa, s. 9.

³⁴ *Akademia Wychowania Fizycznego im. gen. broni Karola Świerczewskiego w latach 1929–1959*, Księga pamiątkowa, Warszawa 1960, s. 42.

³⁵ Księga Pamiątkowa, s. 11.

³⁶ Ibidem.

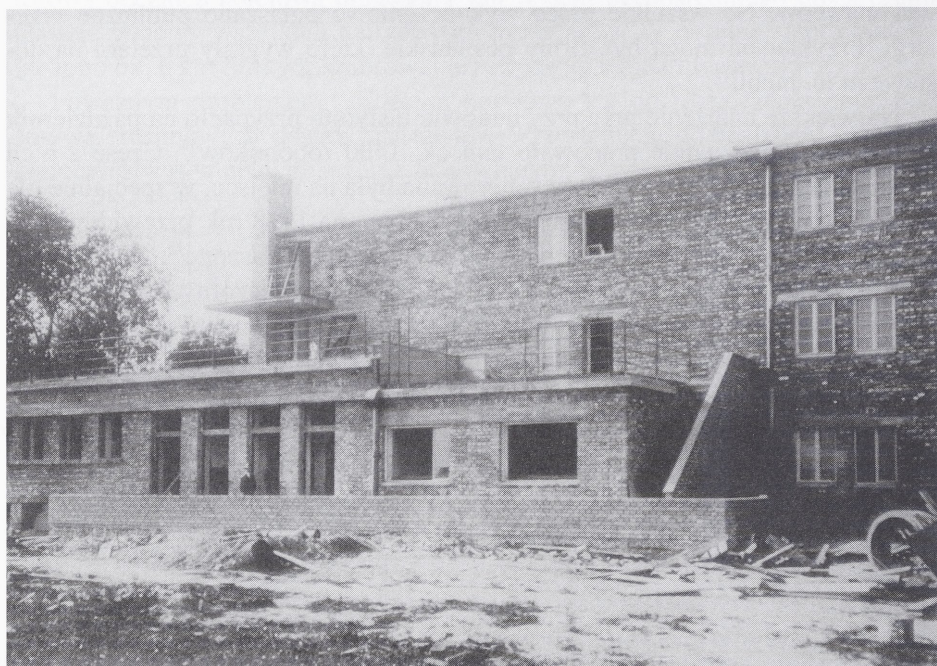
³⁷ *Kronika*, Wychowanie Fizyczne 1929, nr 1, s. 36.

³⁸ T. Chrapowicki, *Centralny Instytut Wychowania Fizycznego*, Stadion nr 46, 13.11.1928, s. 20.

jesienią 1929, to faktyczne ukończenie pierwszego etapu prac nastąpiło w połowie 1930 roku.

W momencie rozpoczęcia pierwszego roku szkolnego w CIWF do zakończenia prac brakowało ok. 35% robót terenowych, ok. 10% robót murarsko-betonowych i ok. 25% wyposażenia³⁹. Ukończony był kompleks gmachu głównego z dwiema salami gimnastycznymi oraz salą w internacie żeńskim. Teren wokół budynków był nieuporządkowany i prowizorycznie ogrodzony.

W roku 1930 przykryto ostatecznie dachem wielką halę ćwiczeń, gmach krytej pływalni oraz wykończono wieżę ciśnień. Kryta pływalnia jako najdroższy budynek uczelni i jednocześnie naówczas najnowocześniejszy tego typu obiekt w kraju doczekała się uroczystego otwarcia dopiero 20 listopada 1937⁴⁰.

Ryc. 10. Fragment kasyna przy internacie męskim, stan z maja 1929 (wg S. Marciniac, oryg. Archiwum AWF, fot. W. Zawistowska)

Już wkrótce po otwarciu Instytutu stał się on miejscem licznych odwiedzin krajowych i zagranicznych wycieczek, różnego typu misji i delegacji.

³⁹ CIWF, Sprawozdanie za rok 1932/1933, s. 4.

⁴⁰ Ewa R., *Pływalnia w C.I.W.F.*, Sport Polski nr 13, 24.11.1937, s. 11.

Przystępując do opracowania projektowego założenia Centralnego Instytutu Wychowania Fizycznego, Edgar Norwerth musiał uporać się z wieloma problemami, wśród których na czoło wysuwały się trudności lokalizacji całego kompleksu w tak obszernym terenie. We wstępnym szkicach architekt rozważał możliwość ustawienia gmachu głównego uczelni bokiem do drogi, będącej przedłużeniem alei Zjednoczenia⁴¹. Wariant ten nie spotkał się z zainteresowaniem władz miasta i już na wstępie został odrzucony. Ostatecznie gmach główny stanął w poprzek wylotu alei. Nie chcąc jednak całkowicie zamknąć osi, najważniejszy akcent gmachu przesunięto nieco w bok, natomiast środkową część skrzydła północnego z przejściem na I piętrze wsparto na słupach. W ten sposób stanowiący przedłużenie alei Zjednoczenia wjazd na dziedziniec główny napotykał na skrzydło północne Instytutu, które dzięki wsparciu na słupach dawało wrażenie przestrzeni otwartej na Lasek Bielański.

Ryc. 11. Widok z alei wjazdowej na dziedziniec Instytutu, stan z pocz. lat 30.
(wg Poddębki, oryg. Archiwum AWF, fot. W. Zawistowska)

Cała kompozycja założenia oparta została na dwóch poprzecznych osiach i jednej podłużnej. Pierwsza z zachodu na wschód biegła od wjazdu szosy poprzez przejazd pod skrzydłem północnym do lasku i dalej aż do skarpy wiślanej.

⁴¹ E. Norwerth, op.cit., s. 412.

Druga oś przechodziła od budynku internatu żeńskiego pomiędzy boiskami i dochodziła do lasku, gdzie się kończyła. Od strony ulicy Marymonckiej znalazły się budynki mieszkalne dla grona nauczycielskiego, w głębi gmach główny szkoły z przylegającą do niego halą, krytą pływalnią i salami gimnastycznymi, dalej ku północy boiska i place do gier ruchowych.

Na poły wojskowy charakter regulaminu uczelni wyraził się we włączeniu internatu męskiego do gmachu głównego oraz oddzielnej lokalizacji internatu żeńskiego z własną salą gimnastyczną, boiskiem i małym amfiteatrem. Od ul. Marymonckiej (Warszawa–Łomianki) na przedłużeniu al. Zjednoczenia, do gmachu głównego prowadziła 300-metrowa brukowana aleja wjazdowa wysadzana pięknymi drzewami, krzewami i kwiatami. Na prawo od niej zbudowane zostały cztery jednopiętrowe budynki mieszkalne dla części grona profesorskiego, w tym osobny dom zajmowany wyłącznie przez dyrektora, dwa mieszkania czteropokojowe, osiem mieszkań trzypokojowych, osiem mieszkań dwupokojowych i dziesięć pokoi „kawalerskich”⁴².

Aleja prowadziła na obszerny, częściowo otwarty, czworoboczny dziedzińiec, utworzony przez skrzydła głównego gmachu Instytutu i dalej przechodziła przez kolumnadę przejazdu – propyleje – na boiska i stadion główny. Dziedzińiec, o wymiarach 100x75 m, zabudowany był z trzech stron całkowicie, od zachodu tylko częściowo⁴³. Głównym akcentem kompozycyjnym była bryła krytej pływalni, mieszcząca się po stronie północnej podwórza. Połączona została w jedną architektoniczną całość z wieżą ciśnień i z kominem kotłowni o wysokości 36 m.

Budynek pływalni składał się z hali o długości 34 m, szerokości 24 m i wysokości 10 m⁴⁴. Głębokość niecki basenu o wymiarach 12x25 m sięgała do 3,5 m. Ponad nią wznosiła się 5-metrowa wieża do skoków, a równoległe na jednym z dłuższych boków urządzono galerię dla widzów. Pływalnię wyposażono w dwie grupy szatni z natryskami dla słuchaczy oraz dla osób z zewnątrz z oddzielnym wejściem. Basen połączony był z westybulem dla słuchaczy, ponad którym na pierwszym piętrze umieszczony został bufet. Szeroki korytarz prowadził obszernym hallem prosto z wejścia do podręcznych laboratoriów, dwóch sal gimnastycznych i dalej do wielkiej hali ćwiczeń. Poprzez wewnętrzne podwórze skomunikowany był również z boiskami. Na parterze obok westybulu znajdowała się kotłownia centralnego ogrzewania, pralnia, stacja pomp, filtry, mały zakład kąpielowy, kuchnie dla bufetów itp.⁴⁵

Duża bryła budynku pływalni tworzyła z wieżą ciśnień integralną całość. W jej sześciu pierwszych kondygnacjach znalazły miejsce jednopokojowe mie-

⁴² *Centralny Instytut Wychowania Fizycznego na Bielanach*, Przegląd Budowlany 1930, z. 7, s. 519.

⁴³ A. Kelus, op.cit., s. 5.

⁴⁴ *Centralny Instytut Wychowania Fizycznego na Bielanach pod Warszawą*, Wychowanie Fizyczne 1929, nr 1, s. 26.

⁴⁵ *Centralny Instytut*, Przegląd Budowlany, s. 521.

szkania dla niższego personelu. Skrzydło północne stanowił dwupiętrowy budynek, w którym na parterze i częściowo na pierwszym piętrze mieściły się biura administracji i kancelarii, sale wykładowe, biblioteka z czytelnią, a także laboratoria naukowe⁴⁶. Pierwsze piętro zajmowały laboratoria mechaniki ruchu, ćwiczeń fizjologicznych, gabinet fizyczny, chemiczny i inne. Na drugim piętrze znalazły się laboratoria antropologiczne, antropometryczne, gabinety higieny ogólnej, pracy itp. Tu również mieściło się pięć pokoi mieszkalnych dla stypendystów. Skrzydło północne zakończone zostało od strony kolumnady wielką, amfiteatralną aulą dla 240 słuchaczy. Po przeciwnej stronie, tj. od strony głównego westybulu wejściowego były dwie sale wykładowe, dla 80 studentów każda.

Westybul główny stanowił punkt węzłowy w komunikacji całego gmachu. Połączony był z salami wykładowymi, laboratoriami, biurami, jak również z pływalnią oraz, poprzez obszerny korytarz, z salami gimnastycznymi i boiskami.

W skrzydle zachodnim Instytutu – na wprost szczytowej ściany pływalni – usytuowany został dwupiętrowy budynek internatu męskiego z pokojami dwu- i sześciuosobowymi (41 pokoi małych po 16 m² i 6 pokoi po 32 m²)⁴⁷. Wszystkie pokoje mieszkalne, przy jednostronnym korytarzu, znalazły się po południowo-wschodniej stronie. W odstępach co kilka pokoi zainstalowano łazienki.

W budynku mieściła się ponadto sala jadalna, kasyno podoficerskie, kuchnia, umywalnie oraz ambulatorium (infirmaria) z osobnym wejściem zewnętrznym; w sumie 12 pokoi, w tym gabinet lekarza, dwie sale chorych na 6 łóżek, gabinet dentystyczny i izolatka⁴⁸. Nad nimi na dachu urządzono taras wypoczynkowy.

Laboratoria podręczne ulokowano w piętrowym budynku między salami gimnastycznymi a halą do ćwiczeń. Na parterze umieszczono gabinet rentgenowski, szatnie, rejestrację, pokój badań lekarskich itp.⁴⁹

Gmach główny wyposażono w 2 sale gimnastyczne o wymiarach 13x24 m i wysokości 6,30 m i jedną salę gimnastyczną o wymiarach 15x30 m i wysokości 6,50 m⁵⁰. Każda z nich oświetlana była bocznymi oknami i ogrzewana centralnie, powietrzem. Ich zaplecze stanowiły po dwie grupy szatni z natryskami, a w krótszych bokach zainstalowano balkony dla publiczności.

Niewątpliwie największym i najbardziej oryginalnym budynkiem uczelni była wielka, licząca 130 m długości i 22 m szerokości hala do ćwiczeń⁵¹. Została zaprojektowana jako odpowiedź na postulaty wykładowców szkoły poznańskiej⁵². Przy wysokości 10 m oparta została na 26 żelbetowych żebrach. Hala oświetlana była górnymi świetlikami oraz poprzez niezabudowaną otwartą

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ Ibidem, s. 519.

⁴⁸ *Centralny Instytut, Wychowanie Fizyczne*, s. 25.

⁴⁹ Ibidem.

⁵⁰ *Centralny Instytut, Przegląd Fizyczny*, s. 25.

⁵¹ Ibidem, s. 26.

⁵² *Księga pamiątkowa*, s. 7.

przestrzeń boczną. Ten wielki obiekt mógł służyć do prowadzenia ćwiczeń jednocześnie przez 200 kursantów. Jeden z krótkich boków hali przeznaczono na balkon dla widzów, a pod nim umieszczono szatnie i natryski.

Zupełnie odrębną całość tworzył internat żeński wraz z przyległymi urządzeniami sportowymi. Budynek ten mieścił 30 pokoi mieszkalnych dwuosobowych, własną salę gimnastyczną o wymiarach 13x24 m z szatniami i natryskami, salę jadalną z kuchnią, bibliotekę i czytelnię⁵³. Każdy pokój zaopatrzony był w umywalki, a oprócz tego na piętrach znajdowały się łazienki z wannami i prysznicami. W kompleksie „kobięcym” znajdowało się dodatkowe boisko o wymiarach 80x100 m ze 110 m bieżnią oraz mający formę amfiteatralną, okrągły plac do ćwiczeń rytmicznych i tańców sportowych.

Równoległe do hali ćwiczeń gmachu głównego zlokalizowano boisko główne z bieżnią o długości 400 m, z maleńkimi trybunami przy dłuższym z boków. Drugie boisko o bieżni nieco dłuższej, bo wynoszącej 500 m, wybudowano tuż za pierwszym, na jednej poprzecznej osi. W północnej części rozlokowano cały szereg pomniejszych boisk, stanowiący teren gier ruchowych. Znalazły się tam m.in. 2 boiska ćwiczebne 80x120 m i 70x80 m, 5 boisk do hazeny (gry w piłkę ręczną), 6 boisk do siatkówki⁵⁴. Najdalej na północ zlokalizowano 6 kortów tenisowych, w tym główny kort Instytutu.

Pozostałą część rozległego obszaru uczelni zajmował piękny, położony w lekko pofałdowanym terenie park.

* * *

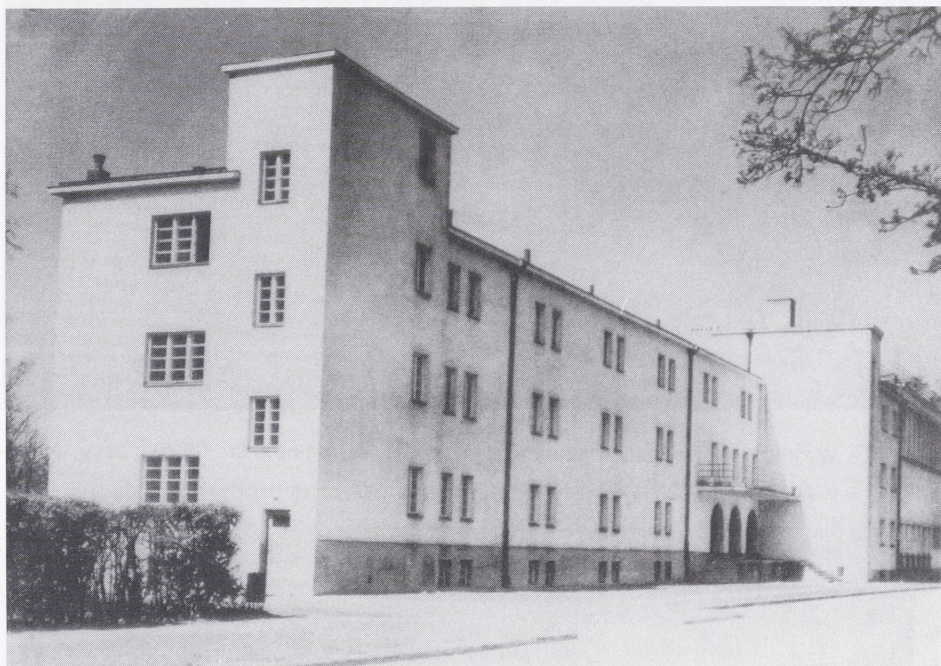
Głównym akcentem kompozycji gmachu głównego CIWF była bryła pływalni krytej, z pionowym elementem wieży ciśnień i kominem kotłowni. Pływalnia z jednej strony, przez swe proporcje, wymuszała wykorzystanie jej jako czołowego akcentu gmachu, a z drugiej – dawała możliwość swobodnego opracowania architektonicznego. Umieszczenie bezpośrednio pod pływalnią kotłowni centralnego ogrzewania „wzbogaciło” kompozycję pływalni o bryłę wysokiego kominu. Ponadto władze Instytutu, chcąc uniezależnić się od wodociągów miejskich, żądały uwzględnienia w przyszłym projekcie budowy wieży ciśnień jako zbiornika wody⁵⁵. Norwerth rozwiązał ten problem w ten sposób, iż komin kotłowni włączył do zespołu architektonicznego wieży ciśnień i klatki schodowej. Łącząc trzy ustawione na płaszczyznach najkrótszych boków prostopadłościany uzyskał efekt plastycznego stopniowania akcentu, przy jednoczesnym złagodzeniu sztywności bryły wieży. W ten sposób duża bryła budynku pływalni została odsunięta nieco do tyłu, ustępując miejsca zdecydowanemu, pionowemu akcentowi wjazdu na podwórze.

⁵³ A. Pawelek, *Centralny Instytut*, s. 11.

⁵⁴ *Centralny Instytut*, Przegład Budowlany, s. 522.

⁵⁵ E. Norwerth, op.cit., s. 416.

Po drugiej stronie, na wprost wieży ciśnień, południowe skrzydło mieszczące internat uczelni zostało podkreślone zewnętrznym wejściem do ambulansu w formie otwartej klatki z wysokimi arkadami. Opracowanie architektoniczne tej części gmachu zostało ściśle podporządkowane jego wewnętrznym podziałom. Umieszczenie korytarza wewnątrz internatu od strony podwórza pozwoliło na dość dowolne rozmieszczenie okien w elewacji. Dało to architektowi możliwość utrzymania bloku mieszkalnego w słabszym rytmie, który został kompozycyjnie podporządkowany północnej części.

Ryc. 12. Gmach internatu żeńskiego, stan z pocz. lat 30. (wg oryg. Archiwum AWF, fot. W. Zawistowska)

W połowie długości skrzydła wschodniego Norwerth umieścił przejazd, a tuż obok westybul główny. Westybul słuchaczy, znajdujący się w skrzydle zachodnim, został świadomie „schowany” za pływalnią, aby nie stwarzać równorzędnego i konkurencyjnego akcentu dla wejścia głównego. W południowym narożniku skrzydła wschodniego wejście do kasyna internatu zostało podkreślone dwoma łuczkaami loggii wejściowej.

Poszczególne połączone ze sobą bloki gmachu głównego stanowiące zabudowę podwórza były wyrazem konstrukcyjnej logiki i ściśle funkcjonalnej formy. Stworzona została kompozycja zachowująca dokładną precyzję i czytelną jasność całego układu. Rytm kompozycji rozwijał się od dynamicznych brył pływalni i wieży ciśnień, poprzez równie dynamiczny, pionowy akcent sal wykładowych przy westybulu słuchaczy i dalej akcent przejazdu przy westybulu głównym, aż do zupełnie spokojnej formy bloku internatu męskiego.

Ryc. 13. Widok z wieży ciśni na aleję wjazdową, stan z pocz. lat 30. (wg oryg. Archiwum AWF, fot. W. Zawistowska)

Ryc. 14. Wnętrze gabinetu dyrektora CIWF, stan z lat 30. (wg oryg. Archiwum AWF, fot. W. Zawistowska)

Ryc. 15. Widok krytej pływalni, stan z 1945 roku (wg oryg. Archiwum AWF, fot. W. Zawistowska)

Zupełnie odrębnie potraktowany został blok internatu żeńskiego. Zlokalizowany na północ od gmachu głównego i ukryty wśród drzew, stanowił wyłączony, samodzielny element całego założenia. Jego prosta, spokojna bryła wydłużonego prostokąta z nieznacznym arkadowym akcentem wejścia głównego i od strony amfiteatru stanowiła odzwierciedlenie miejsca – wśród pięknych starych drzew, krzewów i kwiatów, z dala od głównej ruchliwej alei.

* * *

Ogólna kubatura budynków Instytutu wynosiła 121 tys. m³, powierzchnia wszystkich boisk – 52 tys. m², powierzchnia dróg jezdnych ok. 15 tys. m², długość sieci kanalizacyjnej zewnętrznej 38 tys. m, sieci wodociągowej ok. 5 tys. m, a ponadto posadzono parę tysięcy drzew, żywoplotów, krzewów itd.⁵⁶

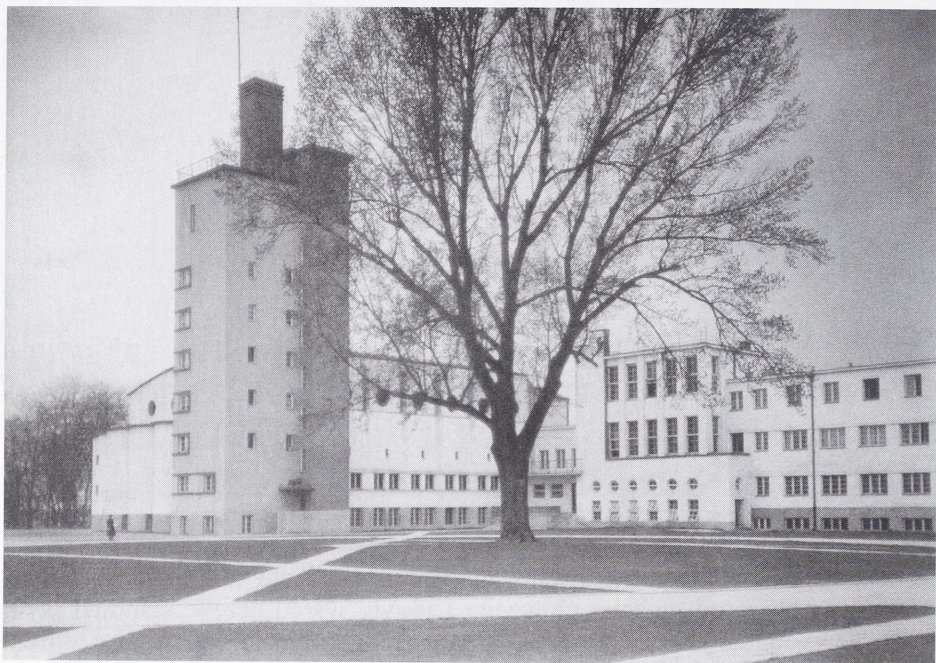
Wszystkie konstrukcje nośne wykonane zostały z żelbetu, stropy żebrowe, płytowe i przeważnie pustakowe, zastosowane także jako dachy ze spadkiem 2%. Stropy sal gimnastycznych o rozpiętości 13 i 15 m, częściowo z płaskimi tarasami i solariami, wykonane były także jako stropy żelbetowe pustakowe⁵⁷. Konstrukcja hali ćwiczeń składała się z 24 ram żelbetowych dwuprzegubowych, rozstawionych co 6 m, ze świetlikami dachowymi⁵⁸. Halę pływalni krytej

⁵⁶ *Centralny Instytut, Przegląd Budowlany*, s. 522.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ *Ibidem*.

tworzyły także ramy w konstrukcji żelbetowej. Wieża ciśnień wraz z kominem posadowiona została na oddzielnym fundamencie⁵⁹. Ze względu na znaczne oddalenie od gmachu głównego, budynek internatu żeńskiego dysponował własną kotłownią dla swoich potrzeb. Mury wszystkich budynków zostały wykonane ze zwykłej cegły, zaś ścianki działowe z cegły dziurawki.

Ryc. 16. Widok z dziedzińca na skrzydło północne gmachu głównego, stan z pocz. z lat 30. (wg Poddebski, oryg. Archiwum AWF, fot. W. Zawistowska)

Elewacje otynkowano ze względów oszczędnościowych czystą zaprawą wapienną, na podkładzie z zaprawy półcementowej, która dodatkowo została pomalowana farbami krzemowymi⁶⁰. W pomieszczeniach zastosowano tynki wapienne gładkie. Cokoły, filary, kolumny, słupy i gzymsy wykonane zostały ze sztucznego kamienia. Również ze sztucznego kamienia były schody i stopnie zewnętrzne, płyty podsieni i tarasy. Stopnie klatek schodowych i parapety okienne wykonano z polerowanego lastriko⁶¹. Do stolarki użyto drewna sosnowego; w salach wykładowych i gimnastycznych zastosowano okna szwedzkie.

W internatach, laboratoriach, salach wykładowych, kasynie i pomieszczeniach gospodarczych zostało zastosowane ogrzewanie wodne pompowe, zaś w salach gimnastycznych i auli ogrzewanie parowo-powietrzne, w połączeniu

⁵⁹ Ibidem.

⁶⁰ Ibidem.

⁶¹ Ibidem.

z wentylacją dopływową. System ogrzewania powietrznego dla sal gimnastycznych został wybrany z powodu konieczności uwolnienia ścian okiennych od grzejników dla możliwości umieszczenia tam drabinek oraz ze względu na wymianę powietrza, jaka była konieczna przy ćwiczeniach gimnastycznych⁶².

Centralną kotłownię zainstalowano w podziemiach pływalni. W kotłowni ustawionych było 6 kotłów parowych, niskoprężnych żeliwnych, trzypaleni-skowych (Stroblowskich), każdy po 73 m² powierzchni grzewczej oraz 4 pompy elektryczne.

Obok kuchni internatu męskiego wybudowano chłodnię automatyczną systemu „Frigidaire” dla przechowywania wszelkich produktów spożywczych⁶³.

Ryc. 17. Widok z dziedzińca na skrzydło północne gmachu głównego, stan z lutego 1998. Fot. T. Śleboda

* * *

W listopadzie 1929 w niewykończonych jeszcze budynkach rozpoczęto naukę. Część robót została wstrzymana ze względu na brak funduszy, jednak 90% prac murarskich i 75% urządzeń wewnętrznych pozwoliło na pełne wykorzystanie Instytutu już w pierwszych latach jego uruchomienia⁶⁴. W następnych latach prowadzono tylko niewielkie prace wykończeniowe. Niektóre z zaczę-

⁶² Ibidem.

⁶³ Ibidem, s. 523.

⁶⁴ Księga pamiątkowa, s. 11.

tych już prac, jak choćby pływalnia, nie były kontynuowane ze względu na brak funduszy.

W roku akademickim 1931–1932 m.in. wykończono ostatecznie kotłownię z natryskami, halę maszyn, pralnię mechaniczną, łazienkę z natryskami, otynkowano budynki zewnętrzne⁶⁵. W latach 1932–1935 zakończono budowę dwóch boisk, trzech kortów tenisowych a także roboty niwelacyjne między boiskami oraz posadzono kilkadziesiąt nowych drzew i krzewów⁶⁶. W latach 1935–1936 urządzano nowe kwietniki i aleje, rozpoczęto budowę nowej strzelnicy i ukończono niwelacje wzdłuż północno-południowej osi terenu uczelni⁶⁷.

W roku akademickim 1936–1937 CIWF został przemianowany na AWF. W tym czasie wykończono i oddano do użytku pływalnię, ukończono budowę strzelnicy oraz urządzono tor przeszkód⁶⁸. Dwa następne lata nie przyniosły już istotnych zmian w rozbudowie Akademii.

Wybuch wojny rozpoczął tragiczną kartę w historii uczelni. Już we wrześniu 1939 była ona świadkiem walk z oddziałami niemieckimi, nacierającymi na Warszawę od północy. W chwili zajęcia stolicy kompleks AWF został zamieniony na koszary jednego z niemieckich pułków lotniczych⁶⁹. W tych warunkach zniszczenia urządzeń i gmachów uczelni postępowały z roku na rok. Okupant wywiózł bogate i piękne urządzenia sal gimnastycznych, zakładów naukowych i laboratoriów; zniszczona została większość książek i dokumentów, rozgrabiono sprzęt sportowy.

W hali ćwiczeń urządzono zajezdnię taboru, a salę gimnastyczną w internacie żeńskim przebudowano na cały szereg pomieszczeń, w których urządzono ciemnie fotograficzne. Część boisk zamieniono na pola uprawne i ogrody warzywne. W czasie powstania warszawskiego niemieckie koszary w Akademii były celem krwawych i bezskutecznych ataków oddziałów powstańczych z I Zgrupowania por. Brzozy (Stanisław Rudowicz) i IV Zgrupowania por. „Ojca Mariana”⁷⁰.

W styczniu 1945 uczelnia przedstawiała żalosny obraz. Mury w wielu miejscach były zarysowane od wstrząsów, jedna z sal gimnastycznych została całkowicie wypalona, wieża ciśnień leżała zawalona, pływalnia kompletnie zdemolowana. Wszystkie budynki przejęte w 1946 roku wymagały kapitalnego remontu⁷¹. Sporządzono 3-letni plan robót niezbędnych do osiągnięcia pełnej używalności. Prace budowlane wykonane zostały przez przedsiębiorstwa budowlane oraz siłami studentów. W wyniku tych prac w latach 1946–1948 odremontowano gmach główny, dwie sale gimnastyczne, kuchnię i kasyno, sale

⁶⁵ Centralny Instytut, Sprawozdanie za rok 1932/1933, s. 4.

⁶⁶ Ibidem, za rok 1934/1935, s. 20.

⁶⁷ Ibidem, za rok 1935/1936, s. 22–23.

⁶⁸ Ibidem, za rok 1936/1937, s. 22–23.

⁶⁹ (MW), *AWF wraca do dawnej świetności*, Rzeczpospolita nr 85, 27.03.1949, s. 8.

⁷⁰ S. Podlewski, *Wolność krzyżami się znaczy*, Warszawa 1989, s. 320.

⁷¹ W. Gniewkowski, *W 10-lecie reaktywizacji AWF*, Kultura Fizyczna 1956, nr 12, s. 893.

wykładowe, przebudowano dwie duże sale gimnastyczne, halę sportową, basen pływacki i wieżę ciśnień⁷². W latach 1948–1949, prowadząc ciągle odbudowę uczelni, rozpoczęto kapitalny remont budynków mieszkalnych oraz przystąpiono do rozbudowy internatu żeńskiego.

Od roku 1950 rozpoczęto realizację rozbudowy AWF, opracowaną przez Edgara Norwertha⁷³. Prace te prowadzono już po jego śmierci. W ich wyniku zbudowano nowe skrzydło internatu żeńskiego, budynek ośrodka atletycznego, przebudowano drugie piętro części internatowej gmachu głównego na sale seminaryjne i zakłady naukowe, wykończono halę sportową, zbudowano nowe skrzydło internatu męskiego, przebudowano dwa główne stadiony, nadbudowano drugie piętro w dwóch budynkach mieszkalnych.

Ryc. 18. Częściowo zachowana, ułożona z bruku data rozpoczęcia budowy CIWF, stan luty 1998. Fot. T. Śleboda

W latach 1960–1965 zrealizowano według projektów W. Zabłockiego i S. Kusia dalszą rozbudowę uczelni⁷⁴. Z ważniejszych prac wykonanych w tych latach wymienić należy budowę czterech specjalistycznych pawilonów sportowych, eksperymentalnego boiska o nawierzchni korkowo-gumowej, wybudowanie skrzydła w budynku mieszkalnym, a ponadto kapitalne remonty sal

⁷² *AWF w Warszawie*, Warszawa 1966, s. 10.

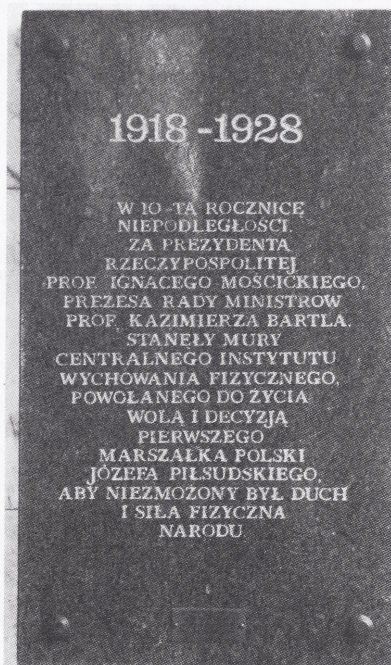
⁷³ *Ibidem*, s. 11.

⁷⁴ *Ibidem*.

wykładowych i pomieszczeń zakładów. W końcu lat siedemdziesiątych opracowano plany kolejnej rozbudowy Akademii, które już nie zostały zrealizowane.

* * *

Centralny Instytut Wychowania Fizycznego był niewątpliwie jednym z największych założeń szkolno-sportowych tego typu w Europie. Miarą znaczenia architektury CIWF jest z jednej strony jej olbrzymi, niespotykany u nas rozmach, a z drugiej – przeprowadzona z niezwykłą konsekwencją precyzja i jasność układu funkcjonalnego. Odważne wykorzystanie możliwości budowlanych żelbetu, harmonijne zróżnicowanie poszczególnych elementów stworzyło jeden z najpiękniejszych przykładów nowoczesnej polskiej architektury. Równorzędnym elementem obok budynków Instytutu jest otaczająca go przyroda.

Ryc. 19. Replika tablicy umieszczonej przy wejściu głównym

Na tle szkół sportowych tego czasu w Europie rozwiązanie „bielańskie” prezentuje się niezwykle nowocześnie. Powstała parę lat wcześniej szkoła w Charlottenburgu pod Berlinem projektu braci March, z osiowym, monumentalnym założeniem, nie dorównuje pod względem funkcjonalności rozwiązań oraz umiejętnego zakomponowania budynków w otoczeniu Instytutowi na Bielanach. Oceniając Deutsche Sportforum, Edgar Norwerth pisał: „Jako całość architektoniczna nie może on służyć za wzór szkoły. Ściśle osiowe założenie o charakterze solidnego akademizmu, z którego postarano wydobyć wszystkie

możliwe efekty niepotrzebnej monumentalności, pociągnęło za sobą sztuczne zrównoważenie niezgodnych za sobą i różnorodnych elementów z wyraźnym podporządkowaniem rzeczowości budynku efektom zewnętrznym. [...] Przechylenie kompozycji na stronę momentów zewnętrznych spowodowało i wiele innych poważnych niedogodności, [...] w znacznym stopniu pozbawiając ogólną linię założenia wartości zewnętrznych⁷⁵.

Niemalże rówieśniczką bielańskiego Instytutu była otwarta w 1928 roku rzymska Scuola superiore di Magistero per la educazione gimnico-sportiva⁷⁶. Kompleks potężnych budynków z ogromnym stadionem – Forum Mussoliniego stanowił przykład założenia wybitnie monumentalnego, zarówno przez swój rozmach architektoniczny, jak i bogactwo wykończenia. Warto choćby wspomnieć, iż koronę dwudziestotysięcznego stadionu zdobiły marmurowe rzeźby, które nawiązywały do wzorów greckich. Architektowi szkoły Enrico del Debbio bliższy był efekt dekoracyjności niż jej przemyślana funkcjonalność⁷⁷.

Twórcą CIWF był Edgar Norwerth, utalentowany architekt o doskonałym wyczuciu formy. Niezwykle istotne przy rozpatrywaniu osoby architekta w kontekście projektu Instytutu na Bielanych są jego doświadczenia architektoniczne nabyte podczas pobytu w Rosji. W artystycznej osobowości Norwertha odnaleźć można wiele cech typowych dla absolwentów rosyjskich akademii. Był on bardziej architektem-artystą niż inżynierem. Umiejętności zdobyte na uczelniach rosyjskich, gdzie żywe jeszcze było oddziaływanie architektury 2 poł. XIX w., a także wpływy nowego stylu Rosji Radzieckiej – konstruktywizmu – przetworzone w wyobraźni architekta zaistniały jednocześnie w jednej realizacji – na Bielanych właśnie.

Należy również podkreślić, iż powstanie i kształt CIWF były świadomym wyborem ówczesnych władz. Choć powstawał on wśród dyskusji i kontrowersji, nieomal natychmiast stał się symbolem polskiej kultury fizycznej. Był wyrazem troski państwa o młodych obywateli, przyszłych obrońców ojczyzny.

Dzisiaj jest już jednym z klasycznych, nieomal monumentalnych obiektów stolicy i choć nieco zaniedbany, nieprzerwanie pełni swoją pierwotną funkcję nadaną mu siedemdziesiąt lat temu.

⁷⁵ E. Norwerth, op.cit., s. 408–409.

⁷⁶ *Olbrzymi gmach faszystowskiej akademii w.f.*, Wychowanie Fizyczne, czerwiec 1931, z. 6, s. 263.

⁷⁷ Ibidem.

The Central Institute of Physical Education in Warsaw. The architecture of the monumental sports center in Poland between WW I and WW II

Summary

The Central Institute of Physical Education is one of the most interesting examples of Polish architecture from the time between WW I and WW II, that cannot be found anywhere else. It shows how Polish architecture was open to European architecture at the end of the 1920s.

The founding of the school is a result of the far-sighted policy of a young country which saw biological revival of the nation and the strength of the country in a healthy and fit society. The Institute was based on the Central Military Academy of Gymnastics and Sports in Poznań and the National Institute of Physical Education in Warsaw.

The history of the Central Institute of Physical Education dates back to 1927 and is directly connected with Marshal Józef Piłsudski. At the end of February 1928, the site for the new project was selected near Lasek Bielański.

The first draft of the Institute was prepared by Edgar Norwerth at the end of February 1928. Parallely, at the beginning of March 1928, the building committee announced an architectural competition. The first prize was taken by Leszczyńscy and Jadwiga Dobrzańska and Zygmunt Łoboda. However, according to the jury none of the projects was satisfactory and was good for realization. In the meantime, from 14 March to 2 April 1928 Polish specialists and architects were sent to selected places in Europe. This visit resulted in a new design prepared by Edgar Norwerth. This time it was accepted. The site manager was Maksymilian Dudryk. All calculations were done by Stanisław Hempel. The first brick was laid on 23 June, whereas on 2 December 1928 the charter of foundation of the Central Institute of Physical Education was fixed and the plaque at the main entrance was sacred.

At first, the whole complex was to be opened in 1929, but due to financial difficulties and harsh winter it was not. Although the school opened in fall 1929, the first stage was completed in the middle of 1930. The indoor swimming pool, the most expensive building and at that time the most modern in Poland was opened only on 20 November 1937.

The whole project was based on two crosswise axles and one longitudinal. The first one west-east went from the road through the passage under the north wing to the forest and farther to the Vistula slope. The second one went from the female dormitory, between sports fields and ended in the forest.

From Marymoncka street there were blocks of flats for the teaching staff. Inside, there was the main building of the school with adjacent hall, swimming pool and grounds for games.

The almost military regulations of the school was manifested in including male dormitory in the main building and separating female dormitory with its own sports hall, sports fields and a small amphitheater. From Marymoncka street (Warsaw-Łomianki) at the extension of Al. Zjednoczenia there was a three hundred meter paved drive leading to the main edifice with beautiful trees, bushes and plants. To the right there were four two-floor block of flats for the teachers.

The drive led to a large, partially open square courtyard surrounded by wings of the main building of the Institute and continued through the passage colonnade to the sports

fields and the main stadium. There were two medium-size gymnastic halls in the main building and one exceptionally huge. The female dormitory with sports halls was a whole on its own.

Six tennis courts including the main court of the Institute were situated in the north. The remaining land was turned into a beautiful mildly hilly park.

The second stage was to result in an Olympic stadium in the north-east part, a rowing lane and among others – a hall for fencing and box, a summer house for temporary courses, rifle-ranger, an out-door swimming pool, an open-air garden, grounds for games, a ski jump and skiing facilities.

tłumaczenie streszczenia *Katarzyna Mrozowska-Linda*